

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΔΙΟΝ. ΣΟΛΩΜΟΥ

ΥΠΟ

Ν. Θ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, ΠΤ. Θ.

Ὁ ποιητὴς Διονύσιος Σολωμός, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἑπτανησιακῆς ποιητικῆς σχολῆς, ὁ μεγαλύτερος νεοἑλλήν ποιητὴς καὶ ὁ ἀκριβέστερον ἐκφράσας τοὺς πόθους τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ ἐπαξίως ὀνομασθεὶς ἔθνικὸς ποιητὴς, ἐνῶ ὑπῆρξε βαθεῖα θρησκευτικὴ προσωπικότης, ἐν τούτοις τόσον οὗτος ὅσον καὶ ὁ Κάλβος, «*μᾶς εἶναι ἀνεπαρκῶς γνωστοὶ γιὰτὶ δὲν ἔχουν μελετηθῆ οἱ θρησκευτικὲς πηγὲς τοῦ ἔργου τους*» καθὼς γράφει ὁ Κ. Δημαρᾶς. Πράγματι ἔχουσιν ἀσχοληθῆ τινες μὲ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἐγράφησάν τινα περὶ τῆς χριστιανικότητός του. Ἄλλ' ὀλίγα καὶ ἀνεπαρκῆ ἔχουσι λεχθῆ περὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἅτινα ἢ ἀκροθιγῶς ἀπτονται τοῦ θέματος, ἢ «*ἐνδεικτικῶς*» ἀναφέρουσι τὰ πλέον ἐμφανῆ σημεῖα. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποτελεῖ συμβολὴν εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν πηγῶν τοῦ ἑθνικοῦ μας ποιητοῦ, καὶ ἐπομένως συμβολὴν εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν νεοἑλληνικὸν πολιτισμόν.

Τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ διαίρῳ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ (τὴν σχετικὴν μελέτην διατηρῶ ἀνέκδοτον), εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Σολωμοῦ (ἡ σχετικὴ μελέτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ π. «*Ἀθηνᾶ*», ΕΑ' (1957), 17-63, περίληψις τῆς ὁποίας ἐγένετο Ἐνακοίνωσις εἰς τὴν Συνεδρίαν τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1957 τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Π. Μπρατσιώτου¹) καὶ εἰς τὴν ἰδεολογικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Σολωμοῦ (τὴν παροῦσαν δηλαδὴ μελέτην).

1. «*Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*», Τ. 32 (1957), 131-135. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἑθνικοῦ μας ποιητοῦ διακρίνεται εἰς τὸ ἐν γένει ὕφος τοῦ Σολωμοῦ, εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἀλληγορίας καὶ ποιητικῶν τιμῶν εἰκόνων, ἰδίως ὁμοῦς εἰς τὴν χρῆσιν τῶν σχημάτων τοῦ λόγου τῆς καλλιλογίας καὶ δὴ τοῦ παραλληλισμοῦ. Εἰς τὴν σελ. 62 τοῦ π. «*Ἀθηνᾶ*», 1957, ἐδημοσίευσεν «*Πίνακα χωρίων ἑλληνικῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ χρησιμοποιούντων τὸ σχῆμα τοῦ παραλληλισμοῦ*», ἐξ αὐτῶν ὑπεγράμμισα 43 (δηλαδὴ τὸ 1/6 τοῦ συνόλου) τὰ ὅποια ἐκτὸς τῆς χρήσεως τοῦ σχήματος τοῦ παραλληλισμοῦ ἀπηχοῦσι καὶ γερσφικὰ κείμενα ἢ γραφικὴν διδασκαλίαν.

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἰδεολογικῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ προσεπάθησα νὰ περιορισθῶ εἰς τὰς ἀμέσους βιβλικὰς ἐπιδράσεις, διότι ἄλλως θὰ ἀνέπτυσσα τὴν ὄλην ἰδεολογίαν του καὶ θὰ συνέκρινα ταύτην πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἣ ὁποία πηγάζει κατὰ πρῶτον ἔκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Εἰς τὸ κείμενον τῆς μελέτης ταύτης συνήθως δὲν παραπέμπω εἰς τὰ χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὡς γνωστά, ἀλλ' ἐπισυνάπτω Πίνακα εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκονται ἔκ παραλλήλου τὰ χωρία τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὰ ἀντίστοιχα (250 περίπου) χωρία τῆς Ἁγ. Γραφῆς, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται ὡς κείμενα ἢ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται αἱ ἰδέαι.

Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν* ἀναφέρω τὰ μέχρι σήμερον δημοσιευθέντα διὰ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν σχέσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ

* Σ Υ Ν Τ Μ Η Σ Ε Ι Σ

ΣΗΜ. 1) Ἀναφέρονται αἱ κυριώτεραι συντμήσεις. Δὲν ἀναφέρονται αἱ διὰ τὰ βιβλία τῆς Ἁγ. Γραφῆς συντμήσεις, ὡς γνωσταί.

2) Οἱ μετὰ τὰς συντμήσεις ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὰς σελίδας. α) Ἐκτὸς τῶν ΔΒΜ, ΕΔ, ΕΠ, ΕΣ, ΚΡ, ὅπου οἱ πρῶτοι ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὴν σειρὰν τῶν ἰταλικῶν ποιημάτων, καὶ β) τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουσι τὰς στροφάς.

ΑΤ	Γ. Ἀποστολάκη. Τὰ τραγούδια μας (Ἀθήναι 1934).
ΓΖ	Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος. (Τοῦ Σολ., ἔκδ. Α. Πολίτου ἢ ΚΡ)
ΔΒΜ	Δ. Σολωμοῦ. Ἰταλικά ποιήματα. Μετ. Σ. ΔεΒιάζη (Περ. Πίνακοθήκη, τ. 18-19).
ΕΔ	Δ. Σολωμοῦ. Ἄπαντα (Ζάκυνθος 1880. Ἐκδοσις ΔεΒιάζη).
ΕΔ. Πολ.	Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι (τοῦ Σολ.).
ΕΠ	Δ. Σολωμοῦ. Τὰ εὐρισκόμενα (Κέρκυρα 1859. Ἐκδοσις Πολυλά).
ΕΠΜ	Migne. Patrologiae Graecae cursus completus (Paris 1844-1866).
ΕΣ	D. Salamon. Rime Improvisate (Corfu 1822, Ἐκδ. Δ. Στράνη).
ΚΡ	Κ. Καιροφύλα. Σολωμοῦ. Ἀνέκδοτα Ἔργα. Ἐκδ. 2α (Ἀθήναι 1927).
Κρητ.	Κρητικὸς (ποίημα τοῦ Σολωμοῦ).
ΚΤΙ	Ἡ καταστροφή τῆς Ἱερουσαλήμ (Ποιήματα τοῦ Δ. Σολ. ΚΡ σ. 282-309).
ΛΠΖ	Σολωμοῦ. Ἡ γυναίκα τῆς Ζάκυνθος (Ἐκδ. Α. Πολίτου, Ἀθ., 1944).
Μον	Εἰς Μοναχὴν (Ποίημα τοῦ Σολ.).
Μπα.	Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Μπάιρον (ποίημα τοῦ Σολ.).
ΜΠΟΤ	Εἰς Μάρκον Μπότσαρη (ποίημα τοῦ Σολ.).
ΠΘ	Περιοδικὸν Παναθήναια (1900-1913).
ΤΜΑΙ	Ν. Τωμαδάκη. Ὁ Σολ. καὶ ἡ Ἁγία Γραφή (π. Ὁ Αἰώνας μας, 1949, σ. 173-4).
ΤΜΑΡ	Ν. Τωμαδάκη. Ὁ Σολ. καὶ οἱ Ἀρχαῖοι (Ἀθ., 1943), σ. 84-93 (=ΙΑ. Ἡ Ἁγ. Γραφή).
ΤΜΣ	Τὰ ἔργα τοῦ Δ. Σολ. Εἰσαγωγή, Ὑπόμνημα, Κατάταξις Ν. Τωμαδάκη (Ἀθ., 1954).
	* Ὑμνος (ἢ Ὑμνος Ἑλ.) Ὑμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν (=Ἑθνικὸς Ὑμνος).
ΦΜ	Φ. Μιχαλοπούλου. Δ. Σολωμὸς 1796-1857 (Ἀθ., 1931).
ΩΒ	Σολωμοῦ. Ποιήματα. Ἐκδοσις Συλλ. πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων.
ΩγπΛ	Ῥδὴ γὰρ πρώτη Λειτουργία (Ἰταλικὸν ποίημα τοῦ Σ., εἰς ἔκδ. ΕΠ).

τοῦ Σολωμοῦ. Ἐκ τῆς γενικῆς περὶ Σολωμοῦ βιβλιογραφίας ἐλάχιστα χαρακτηριστικὰ ἀναφέρω, ἀναφέρω ὁμως τὰς γνωστὰς βιβλιογραφίας Τωμαδάκη - Βογιατζάκη καὶ Βαλέττα διὰ τοὺς τυχόν ἐπιθυμοῦντας νὰ ἀσχοληθῶσιν εὐρύτερον μὲ τὴν μελέτην τοῦ θέματος τούτου. Διὰ τὰ ἰταλικά ποιήματα χρησιμοποιοῦ τὴν μετάφρασιν τῶν Καλοσγούρου, Πολίτου, Καιροφύλα καὶ Δεβιάζη.

§ 1. Ἀγωγή καὶ ἐκπαίδευσις τοῦ Δ. Σολωμοῦ.

Κατὰ τὸν Ν. Τωμαδάκην ὁ Δ. Σολωμὸς «*συνενκινεῖτο ἐκ τῆς παιδικῆς ἤδη ἡλικίας ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἡ Ὁρθοδοξία τὸν εἶχε φέρει πλησίον πρὸς τὴν λογίαν παράδοσιν. Τὰ πρῶτα ἑλληνικά μὴ λαϊκὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἔμαθε ἦσαν λόγια ἐκκλησιαστικά, προσευχαὶ καὶ ὕμνοι*»². Διὰ τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγήν τοῦ Σολωμοῦ ὑπάρχουσι μερικαὶ πληροφοροίαι³, ἡ ἀκρίβεια ὁμως τῶν περισσοτέρων ἐκ τούτων ἠμφισβητήθη ὑπὸ τοῦ Ν. Τωμαδάκη⁴. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ διαπαιδαγώγησις τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας ἀνετέθη εἰς τὸν παιδαγωγὸν καὶ ὀρθόδοξον ἱερέα Νικόλαον Κασιμάτην, ὁ ὁποῖος «*σταλάζει τὴν εὐσέβειαν εἰς τὴν ψυχὴν του*» κατὰ τὸν Π. Χιώτην⁵. Ὁ Σολωμὸς ἐδιδάχθη τὴν ἰταλικὴν ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ ἱερέως Don Santo Rossi. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν εἰς Ἰταλίαν σπου-

2. ΤΜΣ κς'.

3. Ὁ Σολωμὸς ἐκκλησιάζετο εἰς τὸν γειτονικὸν Ναὸν «*τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τοῦ Κοιμοῦνη*» (ΚΡ39). «*Ὁ Σολ. ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἦτο θρησκός καὶ ἐσύχναζε εἰς τὰς Ἐκκλησίας*», λέγει ὁ Δεβιάζης. Καθὼς δ' οὗτος ἐπληροφορήθη τῷ 1882 ἐκ γρατίας αὐτόπτου, ὁ Σολ., ὡς παιδίον, ἐσύχναζεν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς καὶ ἀπήγγελλε τὸ «*Κύριε Ἐλέησον σφοδριστὰ μὲ γλυκεῖα φωνή*», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς γραίας (ΠΘ 2 (1902), 124). Εἰς μεγαλυτέραν κάπως ἡλικίαν «*εδιάβαζε τὸν Ἀπόστολο σὴν Παναρία τῶν Κοιμοῦτων*» καὶ ἐπέμενε νὰ τὸν ὀδηγῶσιν εἰς τὸν ἱ. Ναὸν διὰ νὰ μετέχη εἰς τὰς Ἱ. Ἀκολουθίας (ΦΜ 125). Ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς βαθεῖας εὐσεβείας τοῦ ποιητοῦ κατὰ τοὺς παιδικούς χρόνους ἀναφέρεται ὅτι ἡμέραν τινὰ ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ Ἱ. Ναοῦ ἠρωτήθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς του «*Παῖδί μου, ποῦ ἦσουνα προτοῦ γεννηθῆς;*» καὶ ὁ Διονύσιος «*ἀδόξακτα καὶ μὲ παρησία*» ἀπήντησεν. «*Εἰς τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ*» (ΠΘ 3, 657). Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐντόνως ἐθλίβετο, ὅταν ἤκουε βλασφημίας καὶ ἔνεκα τούτου διεπληκτιζέτο ἐνίοτε μετὰ τῶν βλασφημούντων (Δεβιάζης, ΠΘ 2, 123). Ὅταν εὕρισεν εἰς τὸ ἔδαφος ἀντικείμενόν τι εἰς σχῆμα σταυροῦ, ἀπέφευγε νὰ πατήσῃ ἐπ' αὐτοῦ, τὸ ἐλάμβανε δὲ καὶ τὸ ἠσπάζετο (ΠΘ 1902, 124).

4. «*Δὲν εἶναι ἀσκοπον νὰ σημειώσω, ὅτι δὲν ἀποδίδω πολλὴν πίστιν εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Σ. Δεβιάζη (ΠΘ 1902, 124)... Θαυμάζω τὴν μνήμην, ὄχι μόνον τοῦ καλοῦ κερκυραίου ἱστοριοδίφου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνθυμουμένης τῷ 1882 τί ἤκουσε τῷ 1808 ἢ πρότερον γραίας! Τὴν ἴδιαν ἐκτίμησιν τρέφω καὶ πρὸς τὴν πληροφορίαν καθ' ἣν ὁ Σολ. ἀνεγγίνωσκε κατὰ Κυριακὴν τὸν Ἀπόστολον εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Κοιμοῦτου, παῖς ἔτι*» (ΚΡ 39). Ν. Τωμαδάκη. Φιλολογικά (Ἀθ., 1935), σ. XXIX - XXX, ὑποσημείωσις 72.

5. Π. Χιώτη. Λόγος περὶ ἀποθανόντος Δ. Σολωμοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ... ἐν Ζακύνθῳ (1857), σ. 7.

δῶν του ἐγνώρισεν μεταξύ ἄλλων χριστιανοὺς ποιητὰς, ὅπως τὸν Μαντζόνι καὶ Μόντι, ἔξ ἐπιδράσεως δὲ τούτων συνέθεσε τὴν μπαλλάντα «La Distruzione de Jerusalemme». Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν πρόπει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν σύνθεσιν τῆς «Ode per prima Messa», ἡ ὁποία ἔχει μεγάλην ἰδεολογικὴν καὶ λογοτεχνικὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς Γραφῆς. Ὁ Σολωμὸς «ἔβιδε μεγάλην σημασίαν» εἰς τὴν Ὡδὴν αὐτὴν κατὰ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούτην⁶.

§ 2. Ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς χρήσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ὁ Σολωμὸς περὶ τὸ τέλος τοῦ «Διαλόγου» του, (ὁ ὁποῖος εἶναι μία λογομαχία περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης) παρουσιάζει τὸν «Φίλον» του νὰ ὑπενθυμίῃ εἰς τὸν «Ποιητὴν» (δηλαδὴ τὸν Σολωμὸν) τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Ἐφεσ. 4, 26 - 27) εἰς κατὰ λέξιν σχεδὸν μετάφρασιν. «*Θυμήσου τὰ λόγια τῆς Θείας Γραφῆς· νὰ μὴ σ' εὕρη θυμωμένον ὁ ἥλιος ὀποὺ πέφτει*». Καὶ ὁ «Ποιητὴς» ἀπαντᾷ. «*Ἁγιώτατα λόγια! καὶ προσπαθῶ στὴ ζωὴ μου, νὰ τὰ θυμοῦμαι, ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον*». Εἰς τὴν στροφὴν 118 ἔξ. τοῦ «Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» (Ἐθνικοῦ Ὑμνου) ζηλεῦει τὴν ποιητικὴν ἱκανότητα, τὴν «ἁρμονίαν», τοῦ Μωϋσέως καὶ λέγει. «*Ἄ! γιατί δὲν ἔχω τώρα τὴ φωνὴ τοῦ Μωϋσῆ;...*». Εἰς τὰς στροφὰς 11 - 12 τῆς εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν μπαλλάντας του «*Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ*» γράφει. «*Νά, ἡ ἁμάθεια, ποὺ γυρίζει τὰ χρυσὰ φύλλα τῆς Θείας Βίβλου, ποὺ φανερώνει τὴν σκοτεινὴν ἰδέαν τοῦ μέλλοντος. Ἐπειτα μὲ μάτια ἀναμμένα ἀπὸ τὴν ὀργήν, πετάει τὰ Θεῖα Χαρτιά, ποὺ εἶναι ξάστερα ὑπαγορευμένα στὸ πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν τᾶχουν καταλάβει*». Εἰς τὴν «Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος» (ΛΠΖ, κεφ. 5, ὑποσημ. 13) παρουσιάζει τὸν ἱερομόναχον Διονύσιον νὰ λέγῃ διὰ τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ. «*Ἄν καλάμου καὶ μαθημένος στὴν ποίησιν τῆς Θείας Γραφῆς δὲν τὴν βρῖσκω κακὴ*». Ἐμέσως δηλαδὴ ὁ Σολωμὸς ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ ποίησις του δὲν εἶναι μακρὰν τῆς βιβλικῆς.

Μεταξὺ τῶν ἰταλικῶν του ἔργων ὑπάρχουσι τρεῖς συνέττα, τῶν ὁποίων οἱ τίτλοι προέρχονται ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς (Salmo.—Dal «Cantico dei Cantici».—L' Incendio del Sodoma.)⁷. Καὶ ἡ πολλαπλὴ βεβαίως κατὰ λέξιν χρῆσις τοῦ κειμένου τῆς Ἁγίας Γραφῆς (εἰς τοὺς Ὁ' ἢ εἰς μετάφρασιν) εἶναι μία ἐνδείξις τῆς ἐκτιμῆσεως καὶ ἀπόδειξις τῆς γνώσεως καὶ τῆς χρήσεως τῆς Βίβλου. Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ποιήματα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς παραπέμπει ρητῶς εἰς τὴν Ἁγ. Γραφήν. Ἐκ τῶν ἰταλικῶν συνέττων του εἴκοσιν ἔχουσιν ὡς τίτλον γραφικὸν χωρίον καὶ σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς τὴν παραπομπήν. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς. Ἐκ τῆς Rime Improvisate (ἔκδ. 1822=ΕΣ) τὰ ὑπ' ἀριθ. 1. 2. 3. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15.

6. ΠΘ 2, 221 - 2.

7. ΚΡ 2. 4. 12.

16. Καὶ αἱ ἀντίστοιχοι παραπομπαὶ «*Ἄσμα Ἀσμάτων 3,1. 1,7. 1,8. 6,2. 2, 10 - 12(δὶς). 5,2. 6,9 (δὶς). 7,11. 5,6. 2,5. 4,16*». Καὶ ἐκ τῆς ἐκδόσεως Ζακύνθου (1880 Ραυτάνη - ΔεΒιάζη=ΕΔ) τὰ ὑπ' ἀριθ. 8. 12. 17. 18. 19. 20. μετὰ τῶν ἀντιστοιχῶν παραπομπῶν «*Ἄσμα Ἀσμάτων 2,3. 1,16. 8,14. 6,9. 4,8 (δὶς)*». Ἐκτὸς βεβαίως τῶν παραπομπῶν εἰς τὰ σονέττα αὐτὰ εὐ-ρίσκομεν ὅτι καὶ εἰς τὰ κείμενα τούτων ἀποδίδονται ποιητικῶς τὰ ἀναφερ-θέντα χωρία καθὼς καὶ ἄλλα γραφικὰ χωρία. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης τρό-πον γίνεται χρῆσις τοῦ χωρίου 52,1 τοῦ Ἡσαΐου εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 σο-νέτο τῆς Rime Improvisate.

Καὶ εἰς τὸν «*Ὑμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν*» ρητῶς ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς τὰς «*Σημειώσεις*» του παραπομπαὶ εἰς τὰ κείμενα τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ συγκεκριμένως αἱ σημειώσεις 7, 9 καὶ 12 ἀναφέρουσι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον (τῆς Π. Δ. τῶν Ο') τῶν χωρίων καὶ τὰς παραπομπὰς («*Ἡσαΐας κεφ. ΔΕ'. Ἀποκαλ. Ἰωάννου κεφ. ΙΕ'. Ἐξοδος κεφ. ΙΕ'*»). Χαρακτηριστικὴ ὁμῶς εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ χωρίου τοῦ Ἡσαΐου (35,1).

*«Πῆγες εἰς τὸ Μεσολόγγι
τὴν ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ
μέρα π' ἀνθίζαν οἱ λόγγοι
γὰ τὸ τέκνον τοῦ Θεοῦ».*

Λέγει ὁ Σολωμὸς (Ὑμ. Ἐλ. 88), καὶ εἰς τὰς «*Σημειώσεις*» του μᾶς δίδει τὴν παραπομπὴν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἡσαΐου. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι μόνη ἢ φράσις «*μέρα πὸ ἀνθίζαν οἱ λόγγοι*» οὐδὲν ὅπως εἶναι εὐκόλον νὰ μᾶς ἐνθύ-μῖση τὸ τοῦ Ἡσαΐου 35,1. «*Ἀγαλλιᾶσθω ἔρημος καὶ ἀνθίστω ὡς κρίνον*». Καὶ ἐὰν ἐτόλμα τις μεμονωμένως νὰ λάβῃ τὸν στίχον τοῦτον τοῦ ποιητοῦ χωρὶς νὰ τὸν συνδέσῃ μετὰ τοῦ Ὑμνου καὶ τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, θὰ ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ θεμελιώσῃ τὴν γνώμην ταύτην, χωρὶς τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐξεζητημένος τρόπος ἐξευρέσεως θρησκευτικῆς καὶ γραφι-κῆς πηγῆς εἰς πᾶσαν λέξιν. Κατόπιν τῆς παρατηρήσεως ταύτης πρέπει νὰ λεχθῇ πόσον λεπτομερῆς καὶ σχολαστικὴ, οὕτως εἰπεῖν, ἔρευνα θὰ πρέπη νὰ γίνῃ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ Σολωμοῦ διὰ νὰ ἐξευρεθῶσιν ὅλα τὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἐμπνέονται ἐκ τῆς Ἀγ. Γραφῆς⁸, ὡς καὶ ἡ ὅλη ἐπίδρασις τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὸ ὅλον ἔργον τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ.

8. Διὰ νὰ καταστῇ περισσότερο καταληπτὴ ἡ δυσκολία διὰ τὴν πλήρη κατα-νόησιν καὶ ἐξεύρεσιν ὄλων τῶν γραφικῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα ἐνέπνευσαν τὸν Σολ. εἰς τὸ ἔργον του, ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἀναφέρω καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰς τὸ ἡμιτελὲς ποίημα «*Κρητικὸς*» ὑπάρχουσιν (22, 43 - 4) οἱ στίχοι.

*Δαλούμενο, πουλί, φωνή, δὲν εἶναι νὰ ταιριάζῃ,
ἴσως δὲν σώζεται στὴ γῆ ἦχος, πὸ νὰ τοῦ μοιάζῃ.*

Οἱ δύο οὗτοι στίχοι, ἐὰν ληφθῶσιν ὡς ἀνεξάρτητοι τοῦ ὅλου ἔργου, νομίζω ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποδηλώσωσι τὴν προέλευσιν τῆς ποιητικῆς αὐτῆς εἰκόνας Ὁ Πο-

§ 3. Ἐξωτερικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς χρήσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς.

Οἱ ἐκτενῶς ἀσχοληθέντες μὲ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ ἀναφέρουσί τινα διὰ τὴν γνῶσιν καὶ μελέτην τῆς Ἀγ. Γραφῆς καθὼς καὶ διὰ τὴν χρῆσιν ταύτης εἰς τὸ ἔργον του. Ὁ ἐπιστήθιος φίλος του Ἰάκωβος Πολυλάς μᾶς λέγει ⁹ ὅτι τὸ πρῶτον Σχεδίασμα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» «ἦταν, ὡς φαίνεται, συνθεμένο εἰς εἶδος προφητικοῦ θρήνου». Δηλαδή ὁ Σολωμὸς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τοὺς θρήνους τοῦ Ἰερεμίου. Καὶ ὁ τότε ἐκπαιδευτικὸς καὶ ἔπειτα Μητροπολίτης Κυθῆρων Κωνσταντῖνος Στρατούλης εἰς τὸν ἐπιμνημόσυνον λόγον του εἰς τὸν Σολωμὸν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ἐγκρατέστατος ἦτο τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ἔνθα εὗρισκε λειμῶνα πνευματικῆς νομῆς καὶ τροφῆς... διὰ τῶν ὁποίων ἐμόρφωσε τὰς θερησκευτικὰς αὐτοῦ ἰδέας, τὸ ὕψος καὶ τὸ καλλιλογικὸν αὐτοῦ αἶσθημα» ¹⁰. Ὁ Ἰταλὸς Γ. Κανάλε μᾶς λέγει ὅτι ὁ Σολωμὸς «ἐνέκλυπε καθημερινῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν θεοπνεύστων γραφῶν καὶ περιπαθῶς ἠρέσκετο ν' ἀποστηθίζῃ τοὺς θείους ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ, τοὺς Θρήνους τοῦ Ἰερεμίου καὶ τὰς δοκιμασίας τοῦ Ἰώβ» ¹¹.

λυτὰς ὅμως ἐν ὑποσημείωσει μᾶς ἀναφέρει τὰ ἐξῆς «Σὲ προγενέστερα χειρόγραφα ὕστερα ἀπὸ τὸ στίχο αὐτὸ εὗρίσκεται τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα, πὺν δὲν ὑπάρχει στὰ μεταγενέστερα...». Καὶ ἀκολουθεῖ εἰς τὸ σημείωμα τοῦ Πολυλά ἐν πεζῶν κείμενον τοῦ Σολ., 5 στίχοι, ἐν ἕτερον πεζῶν κείμενον καὶ εἰς στίχος. Τὰ ἐν ὑποσημείωσει ὅμως κείμενα τοῦ Σολ. περιγράφουσι λεπτομερῶς, ἀλλὰ μὲ ποιητικὸν ὕψος, τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου. Κατόπιν τούτου δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως «Ἰσως δὲν σώζεται στὴ γῆ...» καὶ νὰ ἀποδώσωμεν τοὺς δύο τούτους στίχους εἰς ἀπωτέραν γραφικὴν ἔμπνευσιν (Γεν. κεφ. 1).

9. Ὑποσημείωσις εἰς τοὺς «Στοχασμοὺς τοῦ Ποιητοῦ» εἰς τοὺς «Ἐλευθ. Πολιορκημένους». Πρβλ. Ν. Μπουγάτσου. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις κ.λ.π., π. Ἀθηνᾶ, Τ. ΞΑ', 1957, σ. 23 - 4.

10. Κ. Στρατούλη. Λόγος ἐπικήδειος(sic) εἰς τὸν ποιητὴν τῆς Νέας Ἑλλάδος τὸν Κόμητα Δ. Σολωμὸν (Ζάκυνθος 1857), σ. 7. Τὸ πλήρες κείμενον τοῦ χωρίου ἔχει ὡς ἐξῆς. «Τοιοῦτον ἀκραφιῆς αἶσθημα εἶχεν ὁ ἡμέτερος ποιητής, ἡ δὲ Ὀρθόδοξος ὁμολογία ἐγκεκολλημένη εὗρίσκεται εἰς τὰ ἀειθαλῆ αὐτοῦ ποιήματα, ἅτινα θερησκεῖαν ἀπανταχοῦ πύσσου, χέοντα μυστικὴν εὐωδίαν, πληροῦσαν τὴν ἀτμοσφαῖραν, ὡς τὰ λευκὰ κρίνα καὶ τὰ ἐρυθρὰ ρόδα. Οὗτος ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ ἐμόρφωσε τὰς θερησκευτικὰς ἰδέας, τὸ ὕψος(sic) καὶ τὸ καλλιλογικὸν αὐτοῦ αἶσθημα ἐν πρώτοις ἐκ τῶν θεοδότων βιβλίων, ἐκ τῶν Προφητῶν ἰδίως, ἐκ τοῦ ἱεροψάλτου Δαυὶδ καὶ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων... Ἐκ δὲ τῆς ἱερᾶς Δέλτου τῆς Νέας Διαθήκης, ταύτης τῆς νέας συμμαχίας καὶ τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως, ἐξήντηλε τὰς ποιητικὰς αὐτοῦ ἔμπνευσις. Ἐμελέτα δὲ ὡς εἰ τις ἄλλος τὸν οὐρανοφάντορα Βασίλειον, τὸν θεῖον Χρυσόστομον, τὸν βαθύνονον Γρηγόριον καὶ τοὺς θεοφιλήτους ποιητὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἱερῶς Ὑμνωδοῦς Δαμασκηνὸν καὶ Κοσμάν, ὅς μετ' ἐπιστασίας ἀνέγνω. Τῆς θύραθεν παιδείας θύρακα περιεβλήθη τὴν ἱεράν, καθόσον αὐτὴ σχέσιν εἶχε μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ σπουδῶν. Τῷ ὄντι ἐγκρατέστατος ἦτο τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ἔνθα εὗρισκε λειμῶνα πνευματικῆς νομῆς καὶ τροφῆς».

11. Γ. Δ. Κανάλε. Σολωμὸς καὶ Δώρα Ἰστρία. Εἰς π. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, 4 (1868 - 9), 320. Καὶ «Γύρω στὸ Σολωμό», Τ. 2, σ. 189.

Ὁ δὲ Ἰταλὸς καὶ φίλος τοῦ Σολωμοῦ Ν. Τομαζαῖος ἀναφέρει ὅτι ὁ ποιητὴς ἐγνώριζε καλῶς τὰ «*Ἅγια Βιβλία*»¹². Ἐπ' αὐτῶν ἐστηρίχθησαν οἱ μεταγενέστεροι μελετηταὶ καὶ βιογράφοι τοῦ Σολωμοῦ, οἱ ὅποιοι ἀναφέρουσι τὴν γνώσιν, μελέτην ἢ χρῆσιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ¹³.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀγ. Γραφῆς εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ Δ. Σολωμοῦ δὲν ἔχει ἐπαρκῶς μελετηθῆ μέχρι σήμερον. Καθὼς δὲ ἐλπίζομεν, ἡ παρούσα μελέτη μετὰ τῆς δημοσιευθείσης ἤδη «*Ἡ Λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις...*» θὰ καταδείξωσι τὴν μεγάλην ἐξάρτησιν τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ ἐκ τῶν ἀπαραμίλου ἀξίας κειμένων τῆς Θείας Βίβλου.

§ 4. Ἱδεολογικὴ ἐπίδρασις τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Δ. Σολωμοῦ γενικῶς.

Πᾶς Ὁρθόδοξος Χριστιανὸς εἶναι φυσικὸν νὰ ἔχη ἐπίδρασιν τινα ἐκ τῆς Βίβλου, διότι, μετέχων τῆς ὅλης ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐπικοινωνεῖ ἐκάστοτε πλουσίως μετὰ τῶν κειμένων τῆς Ἀγ. Γραφῆς, τὰ ὁποῖα δαψιλῶς χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν λατρείαν¹⁴. Ἄλλωστε ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διδάσκει ὅτι ἡ πρώτη πηγὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ Ἀγ. Γραφή¹⁵, τῆς ὁποίας τὴν

12. «*Πανηγυρικὸν Τεῦχος Ἑκατονταετηρίδος τοῦ Σολ...*» (Ἀθ., 1903) σ. 91.

13. Τὴν σχέσιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς πρὸς τὸν Σολωμὸν ἀναφέρουσιν οἱ ἐξῆς. Ὁ Λάμπης Ἀποστολίδης («*Δ. Σολ., ὁ ποιητὴς τῆς θρησκείας*», σ. 16 κ.λ.π.), ὁ Γ. Ἀποστολάκης («*Ἡ ποίησις στὴ ζωὴ μας*» καὶ «*Τὰ τραγούδια μας*», σ. 14. 29. 116), ὁ Ν. Βέης (π. Ν. Ἐστία, Τ. 27(1940), σ. 342), ὁ Vic. Biagi (QB 456-7), ὁ Σ. ΔεΒιάζης (ΠΘ 17, 341. 18, 36), ὁ Κ. Δημαεᾶς («*Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλλην. Λογοτεχνίας*, ἐκ. 1, Τ. 1, σ. 228), ὁ Γ. Ζώρας («*Ποίησις καὶ Πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου*, Ἐπιμ. Γ. Ζώρας, σ. 30-1), ὁ Κ. Καιροφύλας (ΚΡ σ. 40), ὁ Γ. Καλοσοῦρος («*Προλεγόμενα III*»), ὁ Α. Καμπάνης (ἐφ. Μ. Ἑλλάς, 6-4-1914), ὁ Φ. Μιχαλόπουλος (ΦΜ, ἰδίως σ. 234. 132. 199), ὁ Δ. Μπαλάνος (π. Ν. Ἐστία, Τ. 15 (1934), σ. 524-42), ὁ Π. Μπρατσιώτης («*Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου*», σ. 58, «*Ἡ θρησκευτικὴ πίστις τοῦ Δ. Σολ.*» (π. Ἀκτίνες 1958), ὁ Κ. Παλαμᾶς (ἐκδ. Μαρσολῆ, σ. Η'), ὁ Ἀδ. Παπαδήμας («*Ὁ Δ. Σολ. καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις*», (π. Ὁρθόδοξος Μαχητής, Νοέμβριος 1957, σ. 11-12), ὁ Α. Πολίτης (ΓΖ, σ. 11), ὁ Π. Σπανδωνίδης («*Ὁ ποιητὴς Δ. Σολ.*» σ. 4-69), ὁ Ν. Ταμαδάκης (ΤΜΑΙ. ΤΜΑΡ 84-93. «*Φιλολογικά*», σ. XIII, πρβλ. σ. XXIX-XXX. ΤΜΣ, σ. ρν'), ὁ Α. Φιλικτίδης (π. Ἐκκλησία, Τ. 24 (1947), σ. 105), καὶ ἡ «*Ζωὴ*» («*Μεγάλοι Δημιουργοί*», σ. 56-57). Ἄλλοι δὲ μὴ ἀσχοληθέντες μετὰ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἀναφέρουσι τι τὸ σχετικὸν μετὰ τὴν μελέτην καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς. Ὅδοι εἶναι οἱ ἐξῆς. Μ. Αὐγέρης (π. Φιλικὴ Ἐταιρεία, Τ. 1 (1926), σ. 202-7), Γ. Βερίτης (π. Ἀκτίνες, Τ. 11 (1948), σ. 310-6), Κ. Παράσχος (ἐφ. Ἐλεύθερος Λόγος, 25-12-1925=ἐφ. Πολιτεία 1-5-1932=π. Ὁ Ἐφημέριος, 1957, σ. 636-9), Γ. Πράτσικας (ἐφ. Πρωτὰ 16-1-1933).

14. Ἴδὲ Ν. Μπουγάτσου. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπίδρασις..., π. Ἀθηνᾶ, 1957, σ. 45, ὀποσ. 4.

15. Χ. Ἀνδρούτσου. Συμβολικὴ, ἐκ. 2α (Ἀθήναι, 1930), σ. 114.

κατ' ἴδιαν ἀνάγνωσιν συνιστᾷ¹⁶. Ὁ Σολωμὸς λοιπὸν ὄχι μόνον ἐπεκρινώγει πρὸς τὴν Βίβλον μέσῳ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς λατρείας (ἔμμεσος ἐπίδρασις), ἀλλ' ἡ ἴδια Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς¹⁷ προέτρεπεν αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην τῆς Βίβλου (ἄμεσος ἐπίδρασις). Ἄλλως τε εἶναι φυσικὸν καὶ ἐπόμενονον εἰς χριστιανὸς συγγραφεὺς μελετῶν διάφορα βιβλία νὰ μελετήσῃ καὶ τὴν Βίβλον, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελέσῃ δι' αὐτὸν σπουδαίαν πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ ἰδεολογικῆς καταρτίσεως.

Θὰ ἴδωμεν λοιπὸν τὴν ἄμεσον ἢ σχεδὸν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν γραφικῶν ἐκφράσεων ἐπὶ τῆς ἰδεολογίας τοῦ Σολωμοῦ ἐπὶ τῶν ἑξῆς σημείων. 1. Ἡ Τέχνη καὶ ὁ Θεός. 2. Τὰ περὶ Θεοῦ. 3. Ὁ Κόσμος. 4. Οἱ Ἄγγελοι καὶ οἱ Δαίμονες. 5. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον. 6. Ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἔθνος. 7. Ὁ θάνατος, ἡ μετὰ θάνατον ζωὴ καὶ ἡ Δευτέρα Παρουσία.

§ 5. Ἡ Τέχνη καὶ ὁ Θεός¹⁸.

Ὁ Σολωμὸς¹⁹ ἔξ ἐπιδράσεως ἴσως τῆς παραβολῆς τοῦ σπορέως (Ματθ. 13, 3-40) γράφει εἰς τοὺς *Στοχασμούς* του τῶν «Ἐλευθέρων πολιορκημένων». «Ἐφάρμοσε εἰς τὴν πνευματικὴ μορφή (τοῦ ποιήματος) τὴν ἱστορίαν τοῦ φυτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀρχινάει ἀπὸ τὸ σπόρον καὶ γυρίζει εἰς αὐτόν, ἀφοῦ

16. «Ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς (τῆς Ἁγ. Γραφῆς) εἶναι μὲν ἀναγκαία καὶ ὑποχρεωτική, οὐχὶ ὁμως καὶ ἀπολύτως ἀναγκαία, ὥστε μὴ γινομένη ἐξ εὐλόγων λόγων νὰ ἄγῃ εἰς ἀπώλειαν». Χ. Ἀνδρ. ἐν. ἀν., σ. 143-4, ὑποσ. 2. Πρβλ. τὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (ΕΠΜ 48, 992). «Τοῦτο ἀεὶ παρακαλῶ καὶ παρακαλῶν οὐ παύσομαι, ἵνα... τῇ τῶν θείων Γραφῶν ἀναγνώσει συνεχῶς ἐνδιατριβήτε».

17. Ἰδὲ ἀνωτ. ὑποσημείωσιν.

18. Διὰ τὰς σχέσεις Θερησκείας καὶ τέχνης ἐκτός τῆς εἰς π. Ἀκτίνες, 1958, σ. 58 βιβλιογραφίας ἰδὲ καὶ Κ. Γεωργούλη. *Χριστιανισμὸς καὶ Τέχνη* (Πρακτικά Α'. Συνεδρίου Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, σ. 205-9), Κ. Δημαρά. *Ποίησις καὶ Χριστιανισμὸς* (εἰς βιβλίον «Ἐπὶ κεφάλαια γιὰ τὴν ποίησιν», σ. 42-7), Ρ. Kalweit (μετ. Ν. Λούβαρι). *Συγγένειαι καὶ ἀντιθέσεις μεταξὺ Θερησκείας καὶ Τέχνης* (εἰς βιβλίον «Ἐἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Θερησκείας», σ. 35-51), Ν. Λούβαρι. *Ἀλήθεια καὶ Ποίησις* (εἰς «Ἐβδομηκονταετηρὶς Ριζαρίου», σ. 290-310), *Τέχνη καὶ ψυχὴ* (π. *Κοσμοθεωρία*, Τ. 1, 1931, σ. 325-32). Π. Μελίτη. *Χριστιανισμὸς καὶ Τέχνη* (π. Ἀκτίνες, 1948, σ. 545-9, καὶ εἰς βιβλίον «Γιὰ τὴν ἀνοίξῃ ὁ δρόμος»), Γρηγ. Παπαμιχαήλ. *Αἰσθητικὴ καὶ Χριστιανισμὸς* (π. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος (Ἀλεξανδρείας), Τ. 14, 1915, σ. 436-68, καὶ εἰς βιβλίον «Ἐκκλησία καὶ Θέαιρον»), Λ. Φιλίππιδου. *Σχέσεις Θερησκείας καὶ Τέχνης* (π. Ἐκκλησία, Τ. 20, 1942, σ. 89-91).

19. Ὁ Σολωμὸς ὑπέθεξε θαυμαστῆς τοῦ Δάντου, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν σχέσιν τῆς Τέχνης πρὸς τὸν Θεὸν λέγει. «Ἡ Τέχνη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγγόνι». (Κόλασις 11, 105. Μετ. Ν. Καζαντζάκη). Πρβλ. καὶ τὰς σκέψεις τῶν νεωτέρων ἑλλήνων καλλιτεχνῶν Ν. Λύτρα («Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ὄρατον εἶναι ἡ γέφυρα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων») καὶ Ν. Γύζη («Ἡ τέχνη ἔχει σταλὴ ἐξ οὐρανοῦ πρὸς ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος». Καὶ «Θὰ δοξάζω τὸν Θεὸν ἐνὸς μοῦ χαρίζει ἀπόμνη τὴν δύναμιν νὰ προσκυνῶ τὴν ἄγλαν Τέχνην»).

περιέλθῃ ὡς βαθμοὺς ξετυλιγμοῦ ὅλες ταῖς φυσικαῖς μορφαῖς, δηλαδὴ τὴν ρίζα, τὸν κορμό, τὰ φύλλα, τ' ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς». Καὶ συμπληρώνων τὴν ἀνωτέρω σκέψιν του λέγει. «Τὸ ποίημα ἄς ἐξῆ ἀσώματη ψυχὴ, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ ἀφ' οὗ σωματοποιηθῆ... Τέλος ἐπιστρέφει εἰς τὸν Θεόν».

Εἰς τὸ Ἱταλικόν του σονέττο «Il Paradiso» (ΕΔ 11) περιγράφων τὸν χορὸν τῶν Χερουβεὶμ καὶ τῶν Σεραφεὶμ (Γεν. 3, 24. Ἦσ. 6, 2 - 3), λέγει. «Κι' ἐγὼ μὲ τὰ μάτια τοῦ συλλογισμοῦ θεωρῶντας τὸν ἅγιο ἐναγκαλισμὸ (τῶν ἀγγέλων) ἀποκτοῦσα ἄρμονία γιὰ τοὺς στίχους μου». Εἰς τὸ 20ὸν τῆς ΕΔ, ἐμπνεόμενον ἐκ τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων (4, 8), λέγει «Ἐγὼ ἐμπνέομαι ἀπὸ τὴν αἰθέρια λύρα, ἐμπνέομαι ἀπὸ ἀνάμεσα στοὺς ψηλοὺς τοῦ Λιβάνου κέδρους. Ἐκεῖνα τὰ τραγούδια... θὰ νὰ φθάσουνε στὸν Πλάστη τοῦ αἰθέρα μυρωμένα σὰν τὸν καπνὸ, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ λιβάνι. [Πρὸβλ. Ψαλ. 140, 2]. Θὰ λένε ὅλα τὰ τραγούδια γιὰ ἀγγέλους, θὰ ἀποφύγω τοὺς διεφθαρμένους ἀνθρώπους ποὺ τοὺς εὐχαριστεῖ μονάχα ἡ ἄρμονία. Κι' ἔτσι ὁ φτωχὸς στοχασμὸς μου ποὺ συχνὰ ὑψώνεται θερμὰ στὸν οὐρανὸ, νὰ μὴν εἶναι ποτὲ ἄστατος μεσ' στὴν κακία καὶ μεσ' στὴν ἀρετῆ». Καὶ εἰς τὸ «Sonetto in lode d'un fabricatore d'Organi», λέγει. «Τὸ ὄργανο... θεϊκὴ ἄρμονία, πρὸς τὸν Πλάστη ὑψώνει» (Πρὸβλ. Ψαλ. 150, 3 - 6) ²⁰.

20. Ἀξίως προσοχῆς εἶναι καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ ποιητοῦ μας πρὸς τὴν τέχνην («τὴν ἄρμονίαν») τοῦ προφήτου Μωϋσέως «*Ἄ! γιατί δὲν ἔχω ἰδρεὰ τὴν φωνὴ τοῦ Μωϋσῆ;*» (Υμ. Ἐλ. 118 - 111). Ἡ χρῆσις τῆς βιβλικῆς λέξεως «προφήτης» εἰς τὸ κλασσικόν του ποίημα «*εἰς Φρ. Φραϊζερ*» εἶναι ἀξιοπρόσεκτη, διότι ἐδῶ προφανῶς ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ ποιητὴν μὲ πνευματικότητα, ὅπως οἱ προφῆται τῆς Π. Διαθήκης. Διὰ τὸν Σολωμὸν ἡ τέχνη εἶναι «*δύναμη θεία, πέφτινας ἀπ' τῶν Θεῶν τὸν κέρφο*» (Orfeo), ἀλλὰ καὶ «*θεὰ μελωδική*» (Μπα. 6 - 7) ἢ ὅπως ἄλλου (ΚΡ 20) λέγει «*Χάρις στὸ Θεὸ*» δημιουργοῦνται αἱ κατάλληλοι προϋποθέσεις διὰ τὴν ποίησιν (πρὸβλ. Epigramma al... Fraser), ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Παραδείσου (ΕΔ 11) λέγει ὅτι «*τὰ τραγούδια μου ἀπὸ κατ' ἐξουσίας μελωδίαις*» συνθέτω. Ἡ Ἐρησικεῖα «*ἐγγίζει τὴν καρδιά*» τοῦ ποιητοῦ (La Religione, ΚΡ 1) καὶ μᾶς παρουσιάζει οὗτος «*εἰς αἰώνιαις ὁμορφίαις*» ὡς τὴν Θεοτόκον (ΚΡ 3). Εἰς τὸ ποίημα «*θὰ ἐνσαρκωθῆ τὸ οὐσιαστικώτερο καὶ ὑψηλότερο περιεχόμενον τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ἡ Πατρὶς καὶ ἡ Πίστις*» (Ἐλ. Πολ. Στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ, § 3) δηλαδὴ ὁ Σολωμὸς εἰς ὅλον του τὸ ἔργον συνδυάζει «*πᾶσαν ὁμορφίαν καὶ πᾶσαν καλωσύνην*» (Κρητ. 21, 6), διότι «*ὅλα μιλοῦν γὰρ τὸ Θεὸ*» (Salmo, ΚΡ 2), ἀφοῦ εἶναι «*poessia, in servizio della religione*» (=Ἡ ποίησις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐρησικείας), (εἰς σχόλιον τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν Μπαλλάντα τοῦ Σίλλερ «*Ὁ Κόμης τοῦ Ἀμβούργου*» ΚΡ σ. 150). Ἡ πίστις καὶ ἡ πατρὶς εἶναι διὰ τὸν Σολωμὸν «*τὸ νόημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο πηγάζει ἡ Ποίησις, καὶ τὸ ὁποῖο αὐτὴ ὑψηροῦται*» (Ἐλ. Πολ. ἔνθ. ἀν. § 5) δι' αὐτὸ «*ἡ ἄρμονία τοῦ στίχου δὲν εἶναι πρᾶγμα ὁλομηχανικόν, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἐσχόλιμα τῆς ψυχῆς*» τοῦ ποιητοῦ (Υμ. Ἐλ. «*Σημειώσεις τοῦ ποιητῆ*», πρὸβλ. ΑΤ 121 «*Ἡ θέσις τοῦ ποιητῆ μένει ἡ ἴδια καὶ δὲν ἀλλάζει σ' ὅλο τὸ τραγούδι· ὁ ποιητὴς εἶναι ὁ ὑποφῆτης, ὁ vates, ὁ ἀνθρώπος ποὺ τὸν κατέχει ὁ Θεὸς καὶ τὸ τραγούδι τὸ φανέρωμα τοῦ Θεοῦ του*»). Ὁ Σολ. τέ-

“Ὡστε κατὰ τὸν Σολωμὸν ἡ Τέχνη του ἐμπνέεται ἐκ τοῦ Θεοῦ. Χρησιμοποιοῦν δ’ οὗτος γραφικὰς εἰκόνας ἐκφράζει ῥητῶς τὴν πίστιν του, ὅτι ἡ Τέχνη πρέπει νὰ ἐξυμνῇ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἐξυπηρετῇ τὸ σχέδιον καὶ τὴν θέλησίν Του.

(Συνεχίζεται)

λος μᾶς παρουσιάζει (Υμ. 83 - 86 καὶ σημείωσις 6η τοῦ ποιητοῦ) τὸν Ἕλληνα ποιητὴ ὄχι ἀπογοητευμένον καὶ παρηγορούμενον διὰ τῆς οἰνοποσίας, ὅπως ὁ Λόρδος Βύρων εἰς τὸν Don Juan, ἀλλὰ ψάλλοντα ἐνθουσιώδη καὶ ἐλπιδοφόρα ᾄσματα, ὡς ὁ Πίνδαρος, ὁ θρησκευτικώτερος δηλαδὴ καὶ πατριωτικώτερος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν.